

Vorwort

Das Budaörser Jakob Bleyer Heimatmuseum möchte mit seiner Tätigkeit das Kulturerbe der Ungarndeutschen bewahren und durch seine Forschungsarbeit diese Schätze weiterpflegen. Mit seiner Arbeit versucht das Heimatmuseum jede Generation der deutschen Minderheit in Ungarn anzusprechen und ihre sprachliche, kulturelle Identität mit wissenschaftlichen Programmen zu stärken.

Im Jahre 2015 hat der Stiftungslehrstuhl für deutsche Geschichte und Kultur im südöstlichen Mittel-Europa der Universität Pécs (Fünfkirchen) und das Jakob Bleyer Heimatmuseum (Budaörs) eine Freie Universität eröffnet. Ziel der Organisatoren war, die Ergebnisse der jungen DoktorandInnen (auf dem Gebiet der Volkskunde, Geschichte, Geographie, Sprachwissenschaften, Literatur) einem breiteren Publikum vorzustellen und durch diese Vortragsreihe einen Einblick in die Gebiete und Methoden der geisteswissenschaftlichen Forschungsarbeit zu gewährleisten.

An der interdisziplinären Freien Universität wurde die Vortragsreihe nach bestimmten Themenkreisen organisiert. In den meisten Vorträgen ging es hauptsächlich um die Geschichte, Literatur, Volkskunde der Ungarndeutschen, die Organisatoren freuten sich jedoch auch auf neue Forschungen, denn sie wollten diese ungarndeutschen Themen auch in einem viel breiteren Kontext vorstellen. Die Vorträge der Freien Universität wurden im Gebäude des Jakob Bleyer Heimatmuseums gehalten.

Hiermit möchten wir uns bei Frau Universitätsdozentin, Leiterin des Stiftungslehrstuhls in Fünfkirchen, bei Dr. Ágnes Tóth für ihre fachliche Unterstützung, für ihre ständige Hilfsbereitschaft recht herzlich bedanken. Wir hoffen, dass die Veröffentlichung der wissenschaftlichen Vorträge und der neuesten Forschungsergebnisse in diesem Band, in dem „Freie-Universität-Heft 2015–2016“ das wissenschaftliche Leben der Ungarndeutschen und des ganzen Landes bereichert.

Dr. Kathi Gajdos-Frank PhD
Direktorin, Jakob Bleyer Heimatmuseum

Bednárík János

Mint jó pásztor nyája mellett... Egyház és papság a front idején a Buda környéki falvakban (1944–1945)

BEVEZETÉS

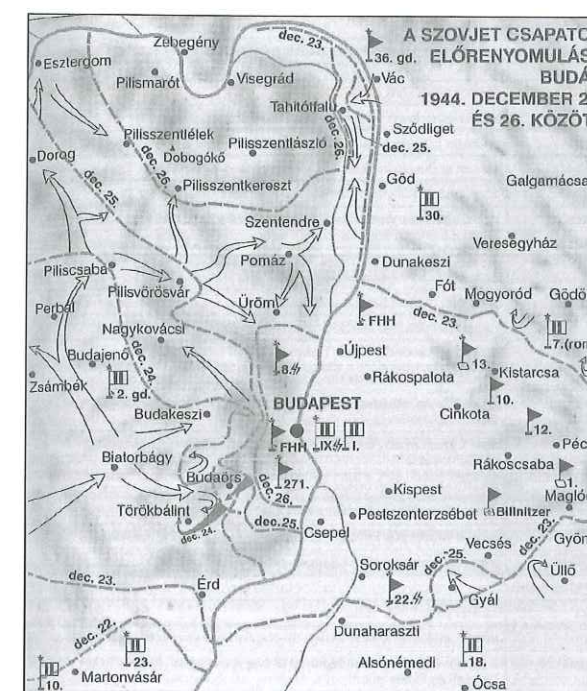
Magyarországot 1944. március 19-én szállták meg a náci Németország csapatai, ezzel az egész ország számára testközelbe került az addig sokak által csak közvetve érzékelt háború. Az egyre növekvő fenyegetettség hónapjai után 1944 karácsonyán a Budapesttől nyugatra fekvő településeket is elérték a főváros ostromához felvonuló Vörös Hadsereg egységei (1. kép). Az ünnep elmaradt, a következő másfél hónap mindennapjait az ott állomásozó szovjet csapatok jelenléte és a közeli harcok okozta állandó félelem határozta meg. A felvonulási területnek és pihenőhelynek használt falvakban komolyabb harcok nem zajlottak, de a tömegmészárlásba torkolló német kitörés (1945. február 11–13.) a környező erdőkön keresztül zajlott.¹ A harcok elültével lassan csökkent a katonai jelenlét és megkezdődött a háború utáni „új rend” kiépítése, ez azonban már nem témája ennek a tanulmánynak, amely az 1944 márciusától 1945 márciusáig eltelt mozgalmas év tapasztalattörténetét kívánja bemutatni egy sajátos szempontból, a helyben szolgálatot teljesítő alsópapság által megélt és megírt történeteken keresztül.² Írásom célja, hogy a források és az általuk közvetített tapasztalatok minden divergenciája ellenére választ adjon a következő kérdésekre: milyen problémákkal, feladatokkal szembesült a lelkeskedő papság a német megszállás alatt, hogyan reagált a közelítő front jeleire, és hogyan viselkedett a szovjet megszállás idején? Mindezt általánosabb – antropológiai – célkitűzés-ként megfogalmazva, arra keresem a választ, hogy milyen funkciókat tölthetnek be a vallás és a vallási vezetők egy háborús krízishelyzetben.³

A vizsgált települések közigazgatásilag Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéhez, egyházszervezeti szempontból pedig a Székesfehérvári Egyházmegyéhez tartoztak. A legtöbb község lakosságának gerincét – minden asszimilációs és agglomerációs folyamat ellenére – egészen az 1946-ban kezdődő tömeges ki- és betelepítésekig római katolikus németek („svábok”) alkották. A biai őshonos magyarságból erős református kisebbség került ki, de a lakosság kétharmada itt is katolikus volt. Tinnye csaknem színmagyar lakossága kétharmad-egyharmad arányban volt katolikus, illetve református vallású. Megemlítendő még Piliscsaba jelentős római katolikus szlovák kisebbsége. A helyi társadalomba integrálódott kisebb zsidó közösségek Piliscsabán, Pilisvörösváron, Tinnyén és Zsámbékon éltek. A nagyobb plébániákhoz egy vagy több filia is tartozott, és több településen működtek szerzetesrendek, amelyek az oktatási, karitatív, kulturális, sőt – a piliscsabai lazaristák személyében – a lelkipásztori munkába is bekapcsolódtak.

Település	Lakosságszám (1941)	Anyanyelv szerinti megoszlás (1941, %)	Vallási megoszlás (1940, %)
	Pap neve (*születési éve), tisztsége – fontosabb adatok, megjegyzések		
Bia	3820	magyar: 89,7 német: 10,2	katolikus: 65,7 protestáns: 33,1 zsidó: 0,9
	Roszner Tibor (*1912) plébános – 1939 óta		
Budakeszi	7322	magyar: 36,2 német: 63,3	katolikus: 99,2
	Braun Gyula (*1879) prépostplébános – 1938 óta Mersei Antal (*1919) káplán – 1944 decemberétől katonai szolgálatra hívják be Henrik Wesselink – a Volksbund által fizetett hitoktató, holland, 1944 novemberéig Kajdi Ferenc SJ, Laskay (Róth) Antal SJ kisegítők – 1945. január 4-én elhurcolják őket Geiger Jakab (*1919) zsámbéki káplán engedély nélküli „öndispozícióval” – 1945 márciusától (lásd <i>A nyáj mellett virrasztó pásztor</i> című fejezetet)		
Nagykovácsi	2883	magyar: 13,2 német: 86,4	katolikus: 99,5
	Greszl Ferenc (*1903) plébános – 1936 óta		
Piliscsaba	3285	magyar: 35,1 német: 50,9 szlovák: 12,9	katolikus: 95,7 protestáns: 3,35 zsidó: 1,5
	Janisch Mihály (*1901) CM, tartományfőnök – adminisztrátor 1941-től 1945-ig Ruzsik Vilmos CM – 1945-ig kisegítő, 1945 tavaszától adminisztrátor		
Pilisvörösvár	8392	magyar: 39 német: 58,6 szlovák: 1,6	katolikus: 93 protestáns: 4 zsidó: 1,4
	Gáger József (*1895) plébános – 1945. április 17-én szívrohamban meghal Maurer Ferenc, Kovács Jenő – időszakosan szolgálatot teljesítő káplánok és hitoktatók Marlok István káplán és hitoktató – 1945 áprilisától ideiglenes adminisztrátor		
Solymár	4096	magyar: 40 német: 59,7	katolikus: 99,1
	Hufnagel Ferenc (*1855) esperes-plébános – 1917 óta Winkler János (*1913) jezsuita novícius, káplán – 1944 nyaratól 1945 végéig		
Tinnye	1454	magyar: 93,5 német: 1,5 cigány: 4,3	katolikus: 61,22 protestáns: 33,7 zsidó: 5
	Oszkó János (*1896) lelkész – 1938 óta		
Toribágy	2532	magyar: 30 német: 69,9	katolikus: 96,1 protestáns: 3,6
	Bokor József (*1895) adminisztrátor – 1935 óta		
Törökbálint	5176	magyar: 45,7 német: 54	katolikus: 92,7 protestáns: 5,2 zsidó: 2
	Babics György (*1884) plébános – 1930 óta Várnay Lajos káplán – 1944. december 8-án elmenekült		
Zsámbék	4525	magyar: 19,3 német: 80,6	katolikus: 98,3 zsidó: 1,3
	Folláth Ádám (*1902) esperes-plébános Geiger Jakab (*1919) káplán – 1945 márciusáig (lásd: Budakeszi) Folláth József hitoktató – a plébános testvéröccse Kresz Rudolf zárdalelkész – a keresztes nővérek zárdájában Csúcs István kanonok, Jelinek Antal nyugalmazott esperes – a keresztes nővérek zárdájában		

1. táblázat: A vizsgált települések nemzetiségi és felekezeti viszonyai, valamint az adott évben itt szolgáló klerikusok áttekintése (NÉPSZÁMLÁLÁS 1941.; SCHEMATISMUS 1940.; 1945.; a Székesfehérvári Püspöki Levéltár vonatkozó iratai)

1. kép: A vizsgált települések elhelyezkedése és Budapest bekerítésének hadműveletei (UNGVÁRY 2013: 61.)

LELKIPÁSZTORI KIHÍVÁSOK ÉS VALLÁSOSSÁG A NÉMET MEGSZÁLLÁS HÓNAPJAIBAN

Az 1944-es év tapasztalatai egyre nyilvánvalóbbá tették a tényleges háború közeledését. A falvakba beszállásolt német katonasággal való együttélés sok konfliktussal járt a lakosság és a plébánosok számára is. A mindennapok normalitását a mind sűrűbbé váló légoltalmi riadók törték meg, a félelemérzet különösen Budapest bombázásának kezdetével (április 3.) növekedett meg. Ez a „békeidőbeli társadalomból” a „háborús társadalomba” való átmenet jól nyomon követhető az egyházi forrásokban, különösen a *Historia Domus*ok lapjain: „A háború vihara ezalatt egyre jobban közeledett Hazánk és közéletünk ege fölé. Elsötétítés, légitámadások, tüzelő hiány, kezdődő nyomor; bevonulások, hősi halottak, eltiúntak siratása, mind-mind megnehezítette a lelkipásztori munkát.”⁴ A papság a rendelkezésére álló eszközökkel igyekezett reagálni az egyre aggasztóbb helyzetre.

Istentisztelet és iskola a front közeledtével

Shvoy Lajos püspök már 1944 elején eligazította a papságot, mi a teendő, ha a szentmisét légiriadó zavarja meg, sőt, mivel a délelőtti szentmiséket sokszor megszakították a szinte menetrend-szerű riadók, az Apostoli Szentszék felhatalmazásával engedélyt adott a délutáni misézésre is. A szokatlan gyakorlathoz a hívek nehezen alkalmazkodtak: „Sajnos híveink az esti szentmisére nem jöttek olyan szép számmal, mintha rendes időben lett volna...”⁵ A rendkívüli helyzetben a körmenetek, búcsúk és más szabadtéri ünnepek időpontja, rendje is megváltozott, sok esetben el

is maradtak. A vizsgált települések elemi és középszintű oktatása jelentős részben egyházi irányítás alatt állt. Március végével mindenütt be kellett szüntetni a tanítást, egyrészt a légi fenyegetettség miatt, másrészt azért, mert az iskolákat a német (illetve a magyar) hadsereg foglalta le, és katonai kórházat, menekülttábor vagy éppen SS-sorozóirotát rendeztek be bennük. Ezáltal az épületek és berendezéseik a plébánosok minden tiltakozása ellenére helyenként már a szovjetek bevonulása előtt súlyos károkat szenvedtek. Szeptemberben ugyan néhol még megkezdődött az új tanév, de alig néhány hétig tartott, mert az iskolákat nemsokára újfent és immár egészen a katonaság vette igénybe. Több példa van rá, hogy a papok és tanítók a hosszú szünet alatt is igyekeztek foglalkozni a gyermekekkel, fiatalokkal (házaknál, kis létszámú csoportokban).

Karitás és hadigondozás

„A lelkipásztori munkának egyik legfontosabb ága ma a hadigondozás” – írja Shvoy püspök októberi körlevelében.⁶ Ennek kapcsán a biai plébános új „munkaterületekről” és „módszerekről” ír: „Sok csomagot küldtünk esetenként az Asszonykőrből, sőt 1943 karácsonyára minden katonára kapott tőlünk egy 2 kg-os csomagot, benne Rózsafüzérrel, csodás éremmel és imakönyvvel, melyet Czapik püspök úr adott ki katonák részére.”⁷ A budapesti bombakárosultak javára tartott gyűjtések megszervezésére az állami felhívást követően a püspök is felszólította papjait, de az 1941–1944-es szövegek egyébként is számos cigaretta-, ruha- és élelmiszer-gyűjtésről és egyéb gyakorlati segítségnyújtási akcióról emlékeznek meg (pl. kórházlátogatások). Több beszámoló utal a kibombázott budapestiek és a keletről közelítő front elől menekülők megjelenésére. Ehhez járultak a november–december folyamán kiürített falvak (pl. Mány, Bicske) menekültjei. Az ő ellátásukból az egyházközségi szervezetek és a plébániák és a szerzetesházak is kivették a részüket.

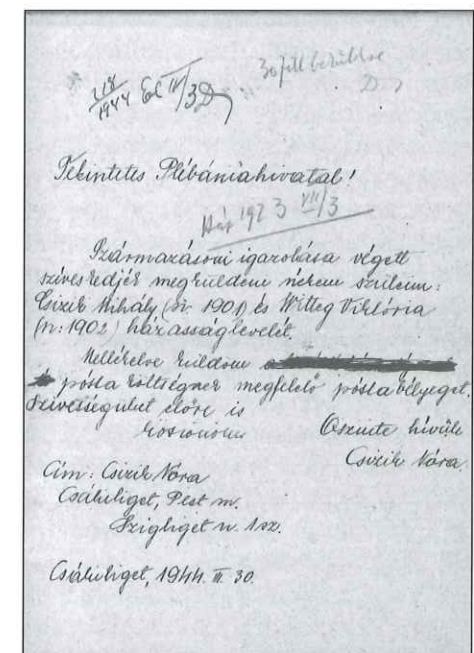
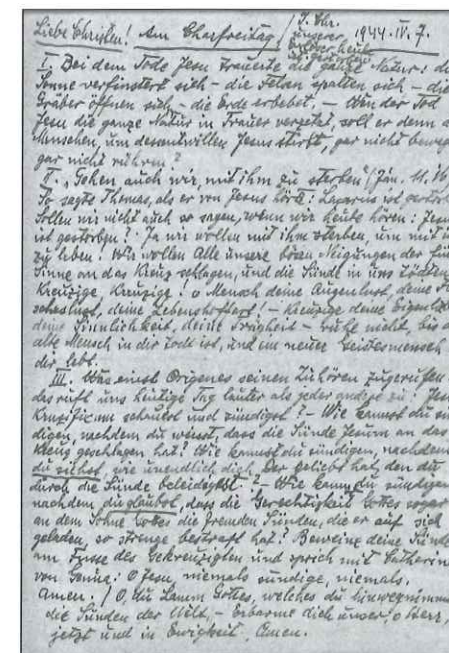
Engesztelés és bűnbánat

Az egzisztenciális fenyegetettség vallásosságot katalizáló, dinamizáló hatására már több kutatás rámutatott.⁸ Összességében a most vizsgált anyagon is beigazolódn látszik a tétel, hogy a közvetlen háborús veszély közeledtével fokozódott az emberek „valláshoz való ragaszkodása”.⁹ Torbágy plébánosa így jelentett a püspöknek a front előestéjén: „...naponként mise alatt rózsafüzér, Lorett.lit. és XII. Pius engesztelő imája lesz mondva. Napi áldozások duplájára ugrottak fel, aminek nagyon örülök.” Shvoy Lajos válaszában Székesfehérvárral kapcsolatban is a „hívő buzgóság emelkedéséről” számol be.¹⁰ A vallás nyújtotta liturgikus és paraliturgikus eszközök egyfajta transzcendens fegyvertáráként is felfoghatók, amelyeket a vallásos ember a háború hatásainak ellensúlyozására használhat fel („mit geistigen Waffen das Strafgericht abwenden”).¹¹ Az 1943–1944-es püspöki körlevelek a háború okaival és mibenlétével kapcsolatban következetes teológiai gondolatmenetet követnek, miszerint az emberiség bűnei miatt megérdemelt büntetésként támadt háború ellen a vallásos embernek fokozott buzgósággal, bűnbánattal és a mások bűneiért való engeszteléssel, az azokért vállalt önmegtagadással kell felelnie. A főpásztor ismételt engesztelő szentmisék, és más bűnbánati cselekmények tartására buzdította a plébánosokat, ami nem is maradt pusztába kiáltott szó. A biai plébános így emlékszik: „Sok kilencedet, triduumot, szentségimádási órát és engesztelő körmenetet tartotunk. Így – a doni visszavonulás rettenetes napjaitól fogva – bevezettem a minden hó utolsó 9 napján tartott kilencedet, melynek 3 utolsó napján csak este ettünk 1-1 drb kenyeret és vizet ittunk. Sokan betartottuk ezt és hála Istennek a mi községünk elég szépen megmenekült min-

den tekintetben a háborús veszteségektől.”¹² Különösen érdekes az a törökbálinti eset, ahol az egyházközség „határozatban [kívánta – B. J.] kimondani a községnek ünnepélyes felajánlását Jézus szentséges Szívének”¹³ és az Úrnapi nyolcadát követő péntek községi ünnepként való megtartását. Az aktust, amelynek középpontjában szintén a háború veszélyeit elhárító engesztelés és a bűnbánat áll, a korábbi, nagy veszélyek (pestisjárvány) esetén tett községi felajánlások példája ihlette. Külön ki kell emelnünk, hogy a felajánlás és a fogadalmi ünnep gondolatát egyértelműen magáévá tette a politikai község is.¹⁴

A zsidókérdés

A magyar püspöki kar 1944 júniusában emelte fel a szavát a zsidókat érintő rendelkezések ellen. Ez a körlevél végül nem kaphatott sajtónyilvánosságot, és a szószékekről sem olvashatták fel, de a papsághoz eljutott.¹⁵ Mindeközben 1944 májusától kezdve a Buda környéki falvakból is több zsidó családot deportáltak Auschwitzba,¹⁶ amivel kapcsolatban azonban a vizsgált forrásokban általában kevés, és akkor is szűkszavú reflexióval találkozunk. A plébánosok 1943 és 1944 folyamán a felnőtt-keresztelési engedélykérek és a származási igazolás céljára tömegesen igényelt anyakönyvi kivonatok révén is szembesültek a zsidóság egzisztenciális fenyegetettségével (2. kép). Néhány konkrét zsidómentő akciókról is van tudomásunk, a zsám-béki zárdaiskolában például 19 zsidó lányt öltöztettek be szerzetesjelöltnek.¹⁷ Összességében azonban úgy tűnik, hogy a vizsgált falvak papjai – lévén közvetlenül kevésbé érintettek (vö.: 1. táblázat) – a feszült politikai helyzetben nem kockáztatták a zsidókérdésben való nyílt állásfoglalást, ami a nemzetiszocialisták – főleg a német falvakban a Volksbund – erejét ismerve a helyi társadalomban betöltött pozíciójuk szempontjából súlyos következményekkel járt volna.

2. kép: Német nyelvű prédikációvázlat 1944 nagypéntekjére. A hátoldalon Csizik Nóra házasságlevél-igénylése származási igazolás céljára (Székesfehérvári Püspöki Levéltár 4560 sz. n./1944.)

A NÉMETSÉG ÉS AZ EGYHÁZ VISZONYA A HÁBORÚ ELŐTT, ALATT ÉS UTÁN

A két világháború között a magyar katolikus egyház – így a Buda környéki papság nagy része is – igyekezett gátolni a német mozgalmak térnyerését, és általában támogatta a helyi értelmiségiek és a törvényhatóságok magyarosító, asszimilációs törekvéseit. Az erőviszonyok 1940 után, a Volksbund (VDU) előretörésével változtak meg. Az ezzel kapcsolatos egységes álláspont és stratégia kidolgozására mind országos, mind regionális szinten történtek kísérletek,¹⁸ a közösségeket megosztó, sokszor egyházellenes hangot megütő propagandával való napi konfrontáció terhe azonban nagyrészt a plébánosok vállára nehezedett. A helyzet különösen kiéleződött a német megszállás ideje alatt, amint azt a következő példák is mutatják.

Braun Gyula budakeszi plébános 1944 tavaszán–nyarán megpróbálta elérni a helyi Volksbund-iskolában hitoktató holland származású pap, Henrik Wesselink elhelyezését, aki-nek a jelenléte „nemzeti szociálista gondolkodása és működése miatt” egyre kellemetlenebb volt a számára. A püspökkel való levelezés során kidolgozott (az ellátás költségeire és a magyar nyelvtudás hiányára alapozott) „stratégiát” azonban keresztülhúzta az, hogy a Volksbund magára vállalta Wesselink ellátását. Erre a püspök – és főleg a helyi érdekcsoportok között lavírozó Braun – visszakozni kényszerült: „...lehetetlen részemről a Bund iskola vezetőségének ez irányú kérelmét megtagadni, különben magam alatt vágom az ágat, melyen állok és tarthatatlan lesz a helyzetem e német községben.” Ez a konfliktus jól mutatja az egyház hatáskörének korlátozottságát a német megszállás hónapjaiban.¹⁹

A nagykovácsi plébános, Greszl Ferenc esete a magyarországi németiség háború alatti és azutáni helyzetének kényes bonyolultságára mutat rá. Ő a kezdetektől fogva elhatárolódott a Volksbundtól és a hitleri ideológiától, de határozott nemzetiségi érdekképviselőt valósított meg, ami óhatatlanul kompromittálta az erősödő német propaganda kontextusában. Greszl a front elvonulása után sem hagyott fel a német prédikációval és támogatta a német templomi éneklést, amivel végképp magára haragította az azóta vezető pozícióba került „magyar híveket”, és végül menekülni kényszerült Nagykovácsiból. Amint esperese, a szomszéd Solymár plébánosa, Hufnagel Ferenc írja róla: „Elhíresztelték őt [Volks]bundistának. Pedig, aki Francinak lelkielátását ismeri, tudhatná, hogy Neki a nácismussal közössége nem volt, mert amint én a ruszkival is megértettem, a Hitlernek nem kell a pop, hát a popnak sem kell a [H]ittler!”²⁰

A német falvak számára a megszállás legsokkolóbb epizódja az 1944 tavaszán–nyarán lefolytatott SS-kényszersorozás volt, amelyről az egyházi források is megemlékeznek. A megnyilvánulások egy része kritikus vagy elítélő hangsúlyokkal festi le az eseményeket, mások különösebb empátia nélkül jegyzik fel a sorozás körül tapasztalt visszásságokat, de például Greszl plébánosnak komoly emberi és vezetői dilemmát okozott a kérdés (a „haza megmentése” vs. „eladták az embereinket”).²¹ Kirívó példát jelent a környékhez tartozó Budaörs plébánosa (Aubermann Miklós), aki állítólag a szószékről is támogatta a sorozási akciót. A Volksbund viszonylag erős budaörsi befolyásának kialakításában fontos szerepet játszott a nyíltan németbarát plébános aktív támogatása.²²

A szovjet csapatok bevonulásával a németiség helyzete alapvetően megváltozott. Bár a beszámolók kiemelik, hogy a sváb falvakban állomásozó szovjet csapatok tisztjei, parancsnokai általában keveset foglalkoztak az istentiszteleti nyelv kérdésével, illetve toleránsnak bizonyultak, annál vehemensebben támadták viszont a német nyelvhasználatot a már a front ideje alatt szervezkedni kezdő magyar kommunisták, illetve a különböző színekben felbukkanó „új elit” tagjai. Mindez már a következő hónapok és évek svábsággal kapcsolatos retorzióit vetítette elő. A legtöbb sváb falu plébánosa (az imént idézett Greszllel ellentétben) nem állt ellen különösebben a nyomásnak, sőt egyesek önként döntöttek úgy, hogy felhagynak a német nyelvű istentiszteletekkel. Ennek a hátterében az húzódhat meg, hogy az alsópapság nehezen és

csak kényszerből vette tudomásul a VDU és a német megszállás okozta erőviszony-eltolódást, és a helyzet megváltozásával megragadták az alkalmat a „visszavágásra”. A németiségtől való elhatárolódás más formában is megnyilvánulhatott, a vizsgált területen három olyan papról is tudunk, akik 1945-ben német nevüket magyaros hangzásúra változtatták (a Folláth testvérek Águstira, Kresz Rudolf pedig Kenéz Rezsőre). A következő hónapok jogfosztásai aztán ismét új megvilágításba helyezték a német nemzetiséggel kapcsolatos papi attitűdöket. Az ebből fakadó érdekes kettősséget jól érzékelteti Roszner Tibor biai plébános sóhaja, amelyet 1946-ban, a németiség küszöbön álló kitelepítésének előestéjén vetett papírra: „*Tempora mutantur! [...] ...mennyi önmérsékletre van az embernek szüksége, hogy ki ne öntse szívének panaszát, mert nem akarja vádolni ezt a népet, melyre most annyi szenvedés vár. De tudd meg azt is, hogy a Megyéspüspök Úr állapította meg sváb községekben működő papjairól »azok a papjaim akik ma német községekben működnek, mártírok.« És ma újra azok vagyunk, mert a pásztor szereti még az eltévedt juhocskáit is. Jeruzsalem Jeruzsalem, hányszor akartam összegyűjteni fiaidat, de te nem akartad...!*”²³

PASZTORÁCIÓ ÉS PAPI SZEREPEK A SZOVJET MEGSZÁLLÁS ALATT

A szovjet csapatok 1944. december 23. és 26. között szállták meg a vizsgált falvakat, hirtelen megjelenésük – minden előzetes hír és propaganda ellenére – meglepetésként érte a karácsonyi ünnepre készülődő lakosságot. Az ezt követő, nagyjából 1945 márciusáig tartó „abnormális” időszakban az egyház és az alsópapság által betöltött társadalmi funkciók és szerepek is alapvetően megváltoztak.

Liturgia és lelkipásztori munka a fronthonapokban

A karácsonyi és az utána következő napok miséi általában elmaradtak, az emberek házaikba, pincékbe húzódtak vissza. Ki kell emelnünk, hogy az első napokat követően a szovjet hadsereg tisztjei több helyen kimondottan szorgalmazták a normális istentiszteleti rendhez való visszatérést. Néhol valóban a front alatt is lehetett a templomban misézni, ugyanakkor a hívek félelmükben nemigen merészkedtek az utcára. Több feljegyzés szól arról, hogy esetenként néhány katona is részt vett a miséken, sőt olyan is akadt, aki misét mondatott hazatéréséért. Természetesen mindez csak azokra a helységekre érvényes, ahol nem zajlottak komolyabb harci cselekmények, bombázások. Piliscsabán szinte az egész falu két nagy pincébe menekült, Janisch Mihály és segítői karácsonykor és még mintegy három héten keresztül miséztek itt. A lazarista plébános megjegyezte ezekről az alkalmakról, hogy „*úgyiszlólván mindenki a szent-ségekhöz járult*”.²⁴ Tinnyén Oszkó lelkesz szintén egy nagy pincében, majd egy magánháznál misézett egészen március végéig. Az intenzív vallásosságot kiváltó „katakombaélményről” az egyházmegye más területeiről is többen beszámolnak (pl. a Baross Gábor-telep papja így: „*sohasem éreztem még ennyire, hogy pásztoruk vagyok*”).²⁵ Az egyházmegye egyéb, többet szenvedett helységeiből természetesen sokkal drasztikusabb példákat is hozhatnánk.

A nyáj mellett virrasztó pásztor – identitás és valóság

A vizsgált forrásokon vörös fonalként húzódik végig a juhái mellett őrködő jó pásztor képe (Jn. 10. 11-15.), amely a háborús időben a hívek mellett kitartó lelkipásztorok önképének és a

róluk szóló egyházi értékeléseknek is központi elemévé vált. Ennek alapját az a tény adta, hogy az egyházmegyei papság túlnyomó többsége valóban mindvégig a plébániáján maradt, illetve, amennyiben az egész falu a kiűrités sorsára jutott, velük tartott. Az oroszokról terjesztett előzetes rémhírek, a papokkal való bánásmódjukról szóló híresztelések komoly személyes aggodalmakra, dilemmákra adtak okot, amelyek között akár a „nyáj magára hagyásának” lehetősége is felmerülhetett. A püspök 1944-ben helyben maradásra szólította fel papjait, annak ellenére, hogy a német hadvezetés sok helyen erőltette a lakosság evakuációját. Azt, hogy a menekülés valós opció volt a papok számára, több jel is bizonyítja. Pilisvörösváron például október 14-én Nagy Tőhötöm SJ „az egyházközségi otthonban a környék papjai és világi apostolai részére előadást tartott: »Ne meneküljünk nyugatra; maradjunk helyben!«” címmel.²⁶ A torbágyi plébánosról, Bokor Józsefről 1949-ben írja utódja: „1944 decemberében őt is megkísértette a menekülés lehetősége, de már Herceghalomból visszatért. S ettől kezdve hűveivel együtt szenvedte át mindazt a szenvedést, ami Torbágnak volt osztályrésze a második világháború utolsó hónapjaiban.”²⁷ A vizsgált terület papjai közül egyedül Várnay Lajos törökbálinti káplán, illetve a közeli Budaörs plébánosa, Aubermann Miklós hagyták el a helyüket és távoztak Németországba. Az olyan esetek, mint Geiger Jakab zsámbéki káplán „öndispozíciója” – aki feljebbvalója engedélye nélkül, Budakeszin maradt az ottani idős plébános kérésére, hogy kisegítse – nem minősültek menekülésnek, legfeljebb fegyelemsértésnek.

A püspök a front elvonulása és saját maga nyilas fogságból való szabadulása után első körlevelében büszkeségének adott hangot, hogy egyházmegyéjének papsága „igen kevés kivétellel nemcsak helyén maradt, mint jó pásztor a nyája mellett, hanem hősiességével önfeláldozással sietett sokszor a bombázások vagy pergő tüzek idején is, föld alatt szorongó vagy megsebesült haldokló híveink segítségére. Egyházi intézményeink [...] sok hívőnek voltak óvóhelyei és menedékhelyei az egész egyházmegyében, de a legtöbb helyen maguk a papok látogatták végig az óvóhelyeket és vigasztalták, erősítették híveiket.” A helyben maradás erénye különösen a polgári előjárók és más vallási vezetők (református lelkészek) távozásának fényében nyer különös értéket: „Boldogan hallom mindenfelől, hogy nemcsak saját híveiteknek is, de magukra hagyott más vallású híveknek a legnagyobb tiszteletét és ragaszkodását érdemelték ki önfeláldozó munkátokkal.”²⁸ Hasonlóan büszke és dicsérő hangon szólt a főváros papságához 1945 novemberében az új hercegprímás, Mindszenty József is: „Most egy esztendeje gyilkos kérdés meredt a katolikus pap és hívei elé úgy, ahogy azt a hatalmon lévők gondolták. És a magyar pap itt maradt és a magyar nép is itt maradt. A magyar pap kitartott a helyén annak ellenére, hogy a propaganda legjobban őt riasztotta...”²⁹

A Vörös Hadsereggel való találkozásról született papi narratívák széles skálán mozognak. A mindennapos fosztogatások alól a plébánosok és a plébániák sem mentesültek – néhol tisztek laktak (pl. Solymár), máshol kórházat rendeztek be (pl. Nagykovácsi), és volt, ahol teljesen használhatatlanná vált a plébániaépület (pl. Torbágy). Bián a plébános az egyetlen helyiséget 10-15 herceghalmi menekülttel osztotta meg három hónapig. A plébánosok vagyontárgyai és élelmiszerkészletei nagyrészt a „zabrálasok” áldozatául estek, és a papoknak is gyakran kellett fenyegetéseket, megaláztatásokat elviselniük, bár komolyabb atrocitások, fizikai bántalmazások nem történtek a vizsgált helységeken (kivéve a Budakeszin kisegítő két jezsuita atya titokzatos januári elhurcolását). Az előzetes elvárások és a viszonylagosan enyhe tapasztalatok közötti különbségek fényében nyer értelmet az a tény, hogy a negatív élményekről szóló beszámolók mellett visszatérő motívum a pozitív meglepetés is. Többen írnak arról, hogy a papi reverenda bizonyos tiszteletnek örvendett a katonák szemében: „engem mint papot nem bántottak, sőt dicsértek, hogy helyemen maradtam”(Bia);³⁰ „a papot respektálták bennem”(Solymár).³¹ Greszl nagykovácsi plébános egészen elképedt a hozzá elsőként betérő rádiós tisztek viselkedésén: „Előítéleteimet sürgősen korrigálnom kell. Ezek itt illemtudó és kulturált

emberek voltak.” Biztosították arról, hogy „ruszki nem bánt papot”, és bár nem sokkal később ő is megismerkedhetett a zabráló katonák gátlástalanságával, ennek ellenére úgy vélte, hogy mindez „kellemes meglepetés a német propaganda után”. Márciusban pedig, mikor – immár kéthónapnyi tapasztalattal a háta mögött – hosszabban elemzi az oroszok jellemét, azt a megfigyelését is megosztja, miszerint „az oroszok általában szeretik a zenét és a gyerekeket és végtelenül igénytelenek. A legapróbb dolgokkal is nagy örömet szerezhetünk nekik.” Ezzel éles kontrasztban állnak a faluban esett erőszakoskodások és kegyetlenkedések, amelyekről szintén hosszan beszámol.³² A szovjet katonák mentalitását elemző Ungváry Krisztián is éppen ezt az érzelmes, gyermeki lelkületű váratlan kegyetlenségig terjedő szélsőségességet emeli ki.³³ Mindezzel együtt a szovjet megszállás hónapjaiban a plébánosok pozícióját rendkívül beszűkült mozgás- és hatáskör jellemezte. A körülményeknek megfelelően ellátott pasztoráción kívül általában elsősorban nem, mint papok voltak jelen, hanem személyes biztonságukért aggódó magánemberként osztottak híveik sorsában: a pásztor sok tekintetben egy lett a juhok közül.

A pap, mint tárgyaló és védelmező

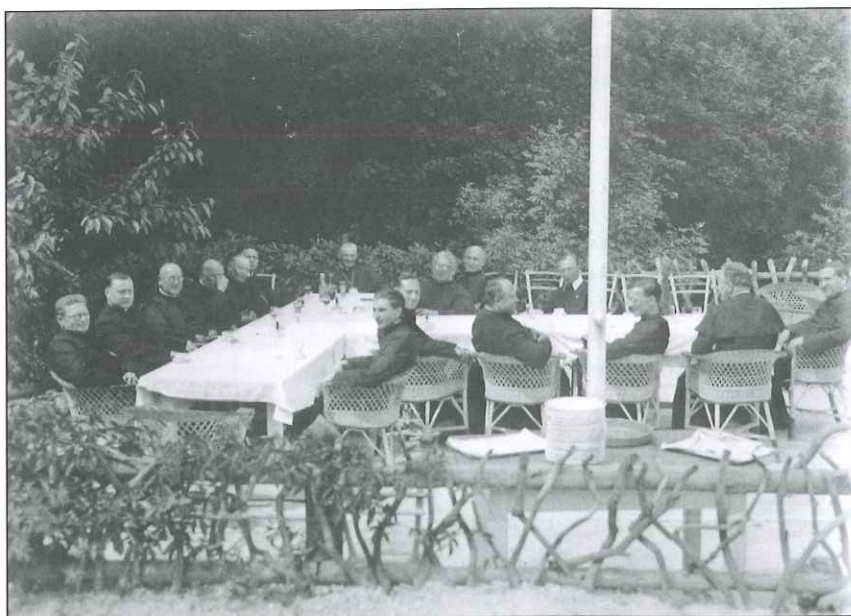
A vizsgált forrásokban – előzetes várakozásaimmal ellentétben – kevés olyan példát találni, ahol a plébánosok vezetőként, a közösség szószólóiként fontos szerephez jutottak volna a szovjet katonákkal való érintkezésben. Ezt indokolhatja az, hogy már a megszállás elejétől fogva feltűntek a későbbi „új elit” tagjai, így a megszállók leginkább rájuk támaszkodva kommunikálták igényeiket. Arra azonban történik néhány utalás, hogy a papok, plébánosok befolyásukat vagy az említett, személyük iránti tiszteletet híveik védelmében is kamatoztatni tudták. Piliscsabán több száz asszony és lány talált menedéket az Irgalmas Nővérek, illetve a megváltósok zárdájában. Sokat segített, hogy az egyik lazarista atya eleinte „orosz nyelvtudásával féken tudta tartani az elvadult elemeket”, majd a parancsnoknál sikerült elérni a zárdák katonai őrségét, „így az asszonyok és lányok megmenekültek az erőszaktól”.³⁴ A piliscsabai zárdá mellett a rendházak több más helységben is óvó- és búvóhelyül szolgáltak az erőszakoskodó szovjet katonák elől. Ilyen funkciót töltött be Budaörsön a vincés nővérek lányiskolájának pincéje és a zsámbéki kolostor és internátus is.³⁵ Zsámbék esetében gyaníthatjuk továbbá, hogy a helyi plébános – a szovjet parancsnokkal kialakított jó viszonyoknak köszönhetően – viszonylag nagy befolyással rendelkezett a megszállás alatt is. Folláth Ádám az oroszoktól kapott robotosokkal javíttatta ki a megrongált templomot.³⁶ Más jellegű tárgyalási feladatot kényszerítettek a biai Roszner Tibor és a torbágyi Bokor József plébánosra, akiknek (a biai református lelkésszel együtt) parlamenterként kellett volna megközelíteni egy körülzárt magyar-német hadtestet, akiket – utólagos leírásaik szerint – a kényszer mellett a híveik érdekében vállalt „kötelesség” is motivált: „...azzal is kecsegtettek, hogyha vállalkozunk az utra, községünket is megkímélik. Tudtuk, hogy biztos halál elé megyünk, de mit tehettünk.” Végül a kétnapos expedíciót a hadi helyzet változása miatt nem tudták befejezni.³⁷

A pap, mint krónikás

A passzivitásba szorult, de a történeteket átélő papok egy fontos „metafunkcióját” is meg kell említenünk. Az elsődlegesen kommunikatív célt szolgáló iratokon (levelek) kívül a források nagy része kimondottan az utókor számára való megörökítés szándékával született. Itt elsősorban a *Historia Domus*ok műfaját kell kiemelni. Sok plébános szemmel láthatóan csak a várható püspöki vizitációk előtt foglalták össze az elmúlt hónapok, évek történéseit, mások

írásain viszont egyértelműen látszik, hogy a plébánia, a falu, sőt esetenként az ország és a világ történéseinek megörökítése motiválta őket. Rendkívül részletes (bár néhol kissé zavaros) például a tinnyi Oszkó János háztörténete, de a biai Roszner Tibor, vagy a nagykovácsi Greszl Ferenc is említhető példaként. Greszl Ferencnek a *Historia Domus* mellett vezetett naplója később – 1955-ös németországi megjelenése után – egy egész kitelepített közösség számára jelentett a közös sorsról szóló identifikációs pontot. Greszl ennek a „megörökítő funkciónak” egy emelkedett-gyakorlati formáját is megvalósította, mikor a kommunisták által zaklatott sváb hívei érdekében szerkesztett hosszú, a miniszterelnökhöz címzett memorandumot.³⁸

3. kép: A budai alsó espereskerület papsága 1939/1941 körül. A képen a tanulmány több szereplője feltűnik. A bal sarok felől az óramutató járásával megegyezően: Greszl Ferenc nagykovácsi plébános; Knorr Aurél budakeszi káplán; Reichardt András pesthidegkúti plébános; P. Manettus Rak szervita Máriaremetéről; Braun Gyula budakeszi plébános; Hufnagel Ferenc solymári plébános; Shvoy Lajos megyéspüspök; dr. Bozsik Pál remetekertvárosi plébános; Kotzó Árpád pilisszentiváni plébános; Gáger József pilisvörösvári plébános; Laczó Alajos pilisszántói plébános; Scholtz János pilisborosjenői plébános; dr. Bejczy Gyula püspöki titkár; dr. Janisch Mihály lazarista házfőnök, piliscsabai plébános; Orbán György széphalmi lelkész; Kollwenz Ede solymári káplán. (Székesfehérvári Püspöki Levéltár Ph 871/3.)

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

A vizsgált településeken a plébánosok a két világháború között nemcsak spirituális vezetők voltak, de jelentős társadalmi szerepet is játszottak az oktatás, kultúra és a helyi közélet szférájában. Bár ezeket a pozíciókat a német falvak esetében erősen próbára tette a Volksbund elleni küzdelem, a háború közeledtével még, mint jelentős befolyással bíró és kiterjedt intézményrendszerre támaszkodó potens vezető személyiségek tudtak reagálni. Mögöttük állt az egyházközségi szervezet, amely általában a községi vezetőséggel is összefonódva, hatékonyan működött. Bizonyos megszorításokkal igaz volt ez még a német megszállás hónapjaiban is. Ez

a kiterjedt – spirituális, karitatív, közéleti-politikai – aktivitás a Vörös Hadsereg megérkezésével egy csapásra kényszerű passzivitásba fordult. Sokszor még a lelkipásztori teendők ellátása is komoly nehézségekbe ütközött (a tisztek elvi támogatása ellenére), a plébánosok egyéb közösségvezetői funkciói pedig a szovjet megszállás idején megszűnni látszanak. A front alatt uralkodó rendkívüli helyzetben (káoszban) a „közösség” és a „vezető” fogalmak önmagukban is kérdésessé válnak – sokkal inkább egyéni stratégiák és döntések mentén lehet értelmezni a történeteket. Némi, a reverendának kijáró tiszteletet leszámítva a papok híveikkel „együtt szenvedve” élték át a szovjet megszállást, ami akkor is javukra írható, ha a helyben maradás – más ismert fronttapasztalatok fényében, utólagosan értékelve – nem követelt tőlük különösebb heroizmust. Mindeközben a papok az egyházi értelmiségi szemével figyelték, értékelték és rögzítették az eseményeket és benyomásaikat.

Ezúttal arra vállalkoztam, hogy körvonalazzam a háború alatti lelkipásztori munka mibenlétét, és a „nyáj mellett virrasztó pásztor” képe mögött meghúzódó jelentéseket. Az alsópap-ság számára azonban a front elvonulásával nem ért véget a küzdelmek ideje. A „földreform”, az igazoltatások, az internálások, a kilakoltatások, a vagyoneklozások során meg kellett tapasztalniuk, hogy háború előtti pozícióikat a zavarosan, lassan körvonalazódó új hatalmi rendszerben már nem nyerhetik vissza. A sváb települések esetében ehhez járult még az 1945–46-os év folyamán egyre fokozódó németellenes közhangulat, valamint a németiség jogfosztásai és nagyarányú kitelepítése. A papi attitűdök és stratégiák ezen a ponton szétválnak, elemzésük egyenként külön tanulmányt érdemelne.

Felhasznált források és irodalom

Székesfehérvár Püspöki Levéltár

Litterae Encyclicae – püspöki körlevelek

Plébániai iratsomók és perszonális iratok

Települések Historia Domusai

BALOGH Gábor 2015: *A római katolikus egyház és a nemzetiszocialisták Magyarországon*. L'Harmattan, Budapest.

BLESSING, Werner K. 1988: „Deutschland in Not, wir im Glauben...” In Broszat, Martin–Henke, Klaus–Dietmar–Woller, Hans (Hg.): *Von Stalingrad zur Währungsreform. Zur Sozialgeschichte des Umbruchs in Deutschland*. Oldenbourg, München. 3–112.

CSÍKY Balázs 2002: Az angolkisasszonyok iskolája Klotildligeten. *Sic Itur ad Astra* XIV/4. 151–183.

GRESZL Ferenc 2003: *Szomorú napok / Traurige Tage. Greszl Ferenc nagykovácsi plébánosnak a „Heimatzeitung” (Hazai Újság) által közreadott naplórészletei, kiegészítve a Nagykovácsi Plébánia „Historia Domus” bejegyzéseivel*. (összeállította: Pájer Árpád). Magánkiadás, Nagykovácsi.

GRÓSZ András 2007: Auber mann Miklós plébánosi működése Budaörsön 1925 és 1944 között. In Vass Jenő Sándor (szerk.): *Elődeink öröksége. Tanulmányok Budaörs múltjából* III. Budaörs Város Önkormányzata, Budaörs. 295–325.

GRÓSZ András 2010: Menekülők és internáltak – Budaörs a második világháború végén. / *Flüchtlinge und Internierte – Budaörs am Ende des Zweiten Weltkrieges*. In Grósz András (szerk.): *Jogfosztások Budaörsön 1944–1948 / Entrechnungen in Budaörs 1944–1948*. Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, Budaörs. 47–110.

- HOULIHAN, Patrick J. 2015: *Catholicism and the Great War: Religion and Everyday Life in Germany and Austria-Hungary, 1914–1922*. Cambridge University Press, Cambridge. (Studies in the Social and Cultural History of Modern Warfare)
- KORFF, Gottfried (Hg.) 2006: *Alliierte im Himmel. Populäre Religiosität und Kriegserfahrung*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen. (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen 99.)
- MAČEK, Ivana 2009: *Sarajevo Under Siege. Anthropology in Wartime*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
- MARCHUT Réka 2014: *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont–Magyar Történelmi Társulat–Budaörsi Passió Egyesület, Budapest–Budaörs.
- MINDSZENTY József 1989: *Emlékirataim*. Szent István Társulat, Budapest.
- MISSALLA, Heinrich 1999: *Für Gott, Führer und Vaterland. Die Verstrickung der katholischen Seelsorge in Hitlers Krieg*. Kösel, München.
- MÓZESSY Gergely (szerk.) 2004: *Inter Arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye Történetéből II.)
- NÉPSZÁMLÁLÁS 1941: *Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok. Községek szerint*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- RABÁR Ferenc, ifj. 2008: *A Szent Keresztről Nevezett Irgalmasnővérek magyar rendtartománya*. Doktori értekezés. DE BTK, Debrecen. (Kézirat)
- SCHEER, Monique 2006: *Rosenkranz und Kriegsvisionen. Marienerscheinungskulte im 20. Jahrhundert*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen. (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen 101.)
- SCHEMATISMUS 1940: *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Albaregalensis ad Annum Domini MCMXL. Ab erecta sede episcopali 163*. Albae-Regiae, E Typographia Dioecesis Albaregalensis sic dicta Vörösmarty.
- SCHLAGER, Claudia 2011: *Kult und Krieg. Herz Jesu – Sacré Coeur – Christus Rex im deutsch-französischen Vergleich 1914–1925*. Tübinger Vereinigung für Volkskunde, Tübingen. (Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts der Universität Tübingen 109.)
- SEEWANN, Gerhard 2012: *Geschichte der Deutschen in Ungarn 2. 1860 bis 2006*. Verlag Herder-Institut, Marburg. (Studien zur Ostmitteleuropaforschung 24/2.)
- SOMLAI Péter Ferenc 2014: *A magyarországi németiség története a Budai-hegyvidéken Budakeszi település példáján 1935–1946*. Doktori értekezés. ELTE BTK, Budapest. (Kézirat)
- SPANNENBERGER, Norbert 2006: *Die katholische Kirche in Ungarn, 1918–1939. Positionierung im politischen System und „Katholische Renaissance“*. Steiner, Stuttgart.
- TILKOVSKY Loránt 1999: Volkstum und Christentum. Krisenjahre der Ungarndeutschen. *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde Ungarns und verwandte Gebiete* 24. (1998/1999). 255–274.
- UNGVÁRY Krisztián 2013: *Budapest ostroma*. Corvina, Budapest.
- VÉGSŐ István–VÁGI Zoltán 2007: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. In Braham, Randolph L. (szerk.): *A magyar holokauszt földrajzi enciklopédiája II*. Park, Budapest. 807–889.

Jegyzetek

- ¹ UNGVÁRY 2013.
- ² A tanulmány legfontosabb forrásai a plébánosok által vezetett háztörténetek (*Historia Domus* – továbbiakban „településnév HD”), illetve a Székesfehérvári Püspöki Levéltárban (továbbiakban SzfvPL) található plébániai iratsomók és papi személyes iratok, valamint a püspöki körlevelek (*Litterae Encyclicae* – továbbiakban Lit. Enc.) A papi beszámolókból megjelent fontos forráskiadvány: MÓZESSY 2004. Egy plébánia esetében kivételes forrásként szolgált a plébános részletes naplója: GRESZL 2003.
- ³ A (világ)háborúk tapasztalattörténetének egyházi és vallási vonatkozásai megjelentek már az európai történet- és néprajzkutatás témái között (BLESSING 1988.; MISSALLA 1999.; KORFF 2006.; SCHEER 2006.; SCHLAGER 2011.; HOULIHAN 2015.), és háborús közegben végzett antropológiai terepmunkák tapasztalatait is párhuzamba állíthatjuk a most feltett kérdésekkel (pl. MAČEK 2009.).
- ⁴ Bia HD
- ⁵ Tinnye HD
- ⁶ Lit. Enc. 1944. május 20.
- ⁷ Bia HD
- ⁸ MAČEK 2009: 149–166.; KORFF 2006: 14.; SCHLAGER 2011: 47–91.
- ⁹ Törökbálint HD
- ¹⁰ SzfvPL 4533 3017/1944.
- ¹¹ SCHEER 2006: 369–372.
- ¹² Bia HD
- ¹³ Vö.: SCHLAGER 2011.
- ¹⁴ SzfvPL 4573 1644/1944.
- ¹⁵ Lit. Enc. 1944. augusztus 15.; MÓZESSY 2004: 85.; BALOGH 2015: 423–431.
- ¹⁶ VÉGSŐ–VÁGI 2007.
- ¹⁷ RABÁR 2008: 106.
- ¹⁸ Vö.: TILKOVSKY 1999.; SPANNENBERGER 2006.; SEEWANN 2012: 292–293.; MARCHUT 2014: 85–91., 339–345.
- ¹⁹ SOMLAI 2014: 232–234.
- ²⁰ SzfvPL 4560 750/1945. június 15.
- ²¹ GRESZL 2003: 35.
- ²² GRÓSZ 2010: 50., 55.; 2007.
- ²³ Bia HD
- ²⁴ Piliscsaba HD
- ²⁵ MÓZESSY 2004: 271., 111.
- ²⁶ Pilisvörösvár HD
- ²⁷ Torbágy HD
- ²⁸ Lit. Enc. 1945. május 6.
- ²⁹ MINDSZENTY 1989: 90.
- ³⁰ Bia HD
- ³¹ SzfvPL 4560 31/1945.
- ³² GRESZL 2003: 43–47., 61., illetve a naplóban még több helyen.
- ³³ UNGVÁRY 2013: 303–308.
- ³⁴ MÓZESSY 2004: 202.; CSÍKY 2002: 168.
- ³⁵ GRÓSZ 2010: 59.; RABÁR 2005: 165., és azután még több helyen.
- ³⁶ MÓZESSY 2004: 290–291.
- ³⁷ Bia HD; Torbágy HD
- ³⁸ MARCHUT 2014.

Wie ein guter Hirte bei seiner Herde...

Kirche und Klerus während der Frontzeit in den Gemeinden des Ofner Berglandes (1944–1945)

Die Kampftruppen des Nazi-Deutschlands besetzten Ungarn am 19. März 1944, damit wurde der Krieg, der bis dahin für viele nur mittelbar wahrgenommen werden musste, für das ganze Land zur hautnahen Erfahrung. Nach den Monaten der steigenden Bedrohung erreichten die Einheiten der Roten Armee zu Weihnachten 1944 die Gemeinden westlich von Budapest. Das Fest fiel aus, die Alltage der nächsten anderthalb Monate waren durch die Präsenz der Sowjetsoldaten und durch die permanente Angst vor den in der Nähe wütenden Kämpfen bestimmt. Die Ortschaften des Ofner Berglandes wurden hauptsächlich als Aufmarschgebiet und Raststätte in Anspruch genommen, sie blieben von den größeren Kämpfen verschont. Das Massaker des Ausbruchs deutsch-ungarischer Truppen aus dem Budapester Kessel (11–13. Februar 1945) verlief jedoch gerade auf diesem Gebiet, in den umliegenden Wäldern und Straßen. Als die Kämpfe verebbt waren, und die militärische Präsenz sich verringerte, begann der Ausbau der „neuen Ordnung“. Dies gehört allerdings nicht mehr zum Thema dieses Aufsatzes, der sich mit der Erfahrungsgeschichte eines bewegten Jahres (März 1944–März 1945) auseinandersetzt, und zwar aus einer speziellen Perspektive: Durch die Geschichten des vor Ort dienenden, niederen Klerus. Trotz aller Divergenz der Quellen und der dahinter steckenden Erfahrungen versuche ich folgende Fragen zu beantworten: Welche Probleme und Aufgaben begegneten die Seelsorger während der deutschen Besatzung? Wie reagierte man auf die drohende Annäherung der Front? Wie benahm sich der Klerus zur Zeit der sowjetischen Besatzung? All dies in einem breiteren – anthropologischen – Kontext zusammengefasst lautet die Kernfrage also: Welche Funktionen erfüllen geistliche Leiter und die Religion selbst in einer kriegsbedingten Krisensituation?

Die wichtigsten Quellen der Forschung waren die von den Priestern geführten Pfarrchroniken (*Historia Domus*), sowie andere Bestände des Bischöflichen Archivs zu Stuhlweißenburg. In die Untersuchung wurden Primärquellen aus den folgenden Gemeinden einbezogen: Bia, Budakeszi, Nagykovácsi, Piliscsaba, Pilisvörösvár, Solymár, Tinnye, Torbágy, Törökbálint, Zsámbék. Dank der Sekundärliteratur lassen sich weitere Beispiele aus anderen Ortschaften (vor allem aus Budaörs) zitieren.

Die Pfarrer waren in der Zwischenkriegszeit nicht nur spirituelle Leiter der Gemeinden, sondern sie spielten auch in anderen Sphären der lokalen Öffentlichkeit, im Schulwesen, sowie in der Kulturszene eine durchaus wichtige Rolle. Diese Positionen wurden zwar in den deutschen Ortschaften durch den Kampf mit dem Volksbund stark auf die Probe gestellt, immerhin konnten sie auf die Annäherung des Krieges noch als kompetente, einflussreiche Führungspersonlichkeiten reagieren. Hinter ihnen standen Kirchengemeindeorganisationen, die, meistens mit dem politischen Gemeindevorstand verflochten, eine effektive Unterstützung leisteten. Mit gewissen Einschränkungen funktionierte das System auch noch zur Zeit der deutschen Besatzung. Diese ausgedehnte, vielseitige – spirituelle, karitative, öffentlich-politische – Aktivität der Pfarrer überging jedoch mit der Ankunft der Roten Armee plötzlich in eine fast vollständige, notgedrungene Passivität. Manchmal waren selbst die Versorgung der seelsorgerischen Aufgaben – trotz der prinzipiellen Unterstützung der Offiziere – mit erheblichen Schwierigkeiten verbunden. Andere gemeinschaftliche, führende Funktionen der Priester scheinen in den Monaten der sowjetischen Besatzung aufgehoben gewesen zu sein. Im außerordentlichen „Plasmazustand“ (Chaos) während der Frontzeit sind selbst die Größen „Gemeinschaft“ oder „Führer“ fraglich geworden, die Geschehnisse sind vielmehr entlang individueller Strategien und Entscheidungen interpretierbar. Dies trifft auch auf die Geistlichen zu, die – abgesehen von einem gewissen, dem Talar gebührenden Respekt – eigentlich eins unter den leidenden Mitbürger geworden sind. Dieses beharrende „Mit-leiden“, das Verbleiben an Ort und Stelle soll zu ihren Gunsten anerkannt werden, auch wenn sie – außer einigen Beispielen – effektiv nicht viel für ihre Gläubigen zu tun imstande waren. Währenddessen waren die Geistlichen als Beobachter und Chronisten präsent, die die Geschehnisse und Eindrücke festzuhalten und zu interpretieren versuchten.

Mein Anliegen war in diesem Aufsatz, das Wesen der seelsorgerischen Tätigkeit während des Krieges zu umschreiben, sowie die Bedeutungen aufzudecken, die hinter dem Topos des „bei seinem Herde wachenden Hirten“ stecken. Für den Seelsorgeklerus war jedoch die Zeit die Kämpfe auch nach dem Abzug der Front nicht vorbei. Durch die „Bodenreform“, die Ausweisungen, Internierungen und Vermögensenteignungen mussten sie erfahren, dass sie ihre Vorkriegspositionen unter den langsam und widersprüchlich ausformenden Machtverhältnissen nicht mehr zurückgewinnen können. Dazu kam in den „schwäbischen“ Gemeinden die deutschfeindliche Stimmung der Jahre 1945–46, die Entrechtungen des Ungarndeutschtums und schließlich die Vertreibungen im Winter und Frühjahr 1946. Die Attitüde und die Strategien der Pfarrer divergieren in dieser Zeit noch weiter voneinander, ihre Analyse wäre jeweils eine Studie wert.

BEDNÁRIK JÁNOS

Doktorjelölt – ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Európai Etnológia Doktori Program
 Fialat kutató – MTA BTK Néprajztudományi Intézet